

közük. Ami mégis megdöbentő tanulság, hogy egy szerelmi gaztettet bőven hajlandóak megbocsátani egy szerzőnek, pedig elvileg a magánéleti hitelesség is ugyanúgy elvárható lenne a művésztől. Ezen a vizsgán egyébként a művészettörténet kimagasló alakjainak túlnyomó többsége eleve elvérezne, az alkotói attitűd ugyanis gyakorta jár együtt a magánéleti összeférhetetlenséggel.

A személyes nimbusz is különös dolog. Ha valahol, itt tetten érhető a szerzői személyiség előtérbe helyezésének legitimációja – még ha szoros értelemben véve művészetten túli legitimációról beszélünk is. Általánosan tapasztalható jelenség ugyanis, hogy legenda, személyes, a szerző (és nem a mű!) körül kialakult kultusz nélkül egyszerűen esélye sincs a művészi végterméknek az érdeklődés homlokterébe kerülni. A „Sex sells” jelmondatot kiforgatva úgy is fogalmazhatnánk: „Legend sells”. Egy karizmatikus szerző érdekes életpályával, romantikus attitűddel könnyebben marad az emlékezet felszínén, hiszen legtöbbször könnyebb elmesélni az embert, mint a művet. Ez a „Bevezetés a könyves marketingbe” szeminárium első fontos leckéje. A probléma ott kezdődik, ha a szerzői legendáriumot hozzáolvassuk a művekhez: ez egyfelől értelmezési torzulásokhoz vezet, másfelől a kultusz erejénél fogva éltet arra érdemtelen művészeket is. Ennek köszönhető például az a kevesek által fel-/el-/beismert tény, hogy az egyetemes művészettörténetben ikonikus alakként kezelt alkotók között szép számmal találunk középszerű vagy egyenesen dilettáns figurákat is.

Végsősoron elmondhatjuk, hogy egy szerző, illetve egy mű megítélése nem kizárólag esztétikai vagy morális kérdés, hanem érzelmi alapú értékelés tárgya, amelyben a személyes affekciónak kulcsszerep jut. Ez pedig igen sok összetevőből építkezik: időbeli, földrajzi távolság-közelség, a kompromittáltság foka, életúton belül elfoglalt helye és ideje, ideológiai és ízlésbeli preferenciák, és így tovább. E sorok szerzője az ítékezés mint általános emberi gyakorlat ellen foglal állást. Ha valamilyen konklúziót kellene levonnom, azt ajánlanám: mindenki számoljon el magában a szerző iránti rokon- vagy ellenszenvével, de legyen nyitott a műre. Lehetséges, hogy az az ember, aki a remekművet megalkotta, jobb és más ember volt, mint aki a számunkra megbocsáthatatlan bűnt elkövette. Ugyanakkor az is tiszteletteljesen kéretik, hogy valakit pusztán azért, mert személye kényelmesen átélhető, vonzó mozzanatokkal lett felkoszorúzva, ne emeljünk fel méltatlanul olyan ligába, ahová értékei alapján nem való. Olvassunk könyveket, és szeressük vagy utáljuk őket. Szeressük vagy utáljuk szerzőiket is, de szigorúan külön-külön.

Zsolnai György

A FEHÉRJE ÉS A SÁRGÁJA

(0)

Max Scheler, a 20. század egyik legkiemelkedőbb fenomenológusa, aki nem melleleg maradandót alkotott az etikában egy materiális érték-etikai rendszer megalapozása révén, életét korántsem élte az általa hirdetett értékek szerint; több feleséget is elfogyasztott, miközben a házasságot mint az egymást szerető emberek egyik legfontosabb együttműködési formáját mutatta be. A filozófiatörténeti *bon mot* szerint egyszer neki is szegezték a kérdést: nem tartja-e aggályosnak, hogy az általa hirdetett tanokkal gyökeres ellentétben áll az, ahogyan él, mire Scheler egy kérdéssel felelt: látott-e már olyan útjelző táblát, amely abba az irányba halad, amelyet jelez?

Könnyű lenne ezzel a végsősoron cinikus válasszal elütnünk azt a dilemmát, amely azzal kapcsolatos, hogy az alkotások mögött álló alkotó személye fontos-e vagy sem, egyúttal megfelelni arra a kérdésre is, hogy elválaszthatóak-e egymástól oly módon, hogy közöttük semmiféle oda-visszahatás ne legyen detektálható. De mégsem tesszük, mert a jelen arra figyelmeztet minket, hogy az értelmezői közösség saját politikai ízlésétől függően *hol így, hol úgy* határozza meg a mű alkotója és a műalkotás kapcsolatát. Az is igaz, hogy ha már tudjuk, hogy az időről időre kialakuló „aktuális igazságok” mennyire ingatagok és tünékenyek, akkor nem magukat az igazságokat, hanem inkább a kialakulásuk okát, vagyis a szekértábor-logikát kellene görcső alá venni, de minket végül is jobban érdekel a vita tárgya, mint maga a vita. A következőkre keressük a választ: (1) van-e egy műnek etikai minősége, (2) van-e olyan kapcsolat a mű alkotója és a műalkotás között, amely etikai szempontból vizsgálható, és (3) el lehet-e választani egymástól a műalkotások értelmezésekor a mű alkotóját mint magánembert és magát a művet?

(1)

Mi mindent kell feltételezni ahhoz, hogy egy alkotón számon lehessen kérni művei értelmezésekor magánéletét? Először is azt, hogy minden alkotó saját világlátása megjelenítőjeként tekint művére. Másodszor azt, hogy a megalkotott mű képviselhet valamilyen etikai minőséget

(vagyis azt, hogy az esztétikai terepén kívül eső minőségeket is hordozhat egy mű). Az első feltevésbe könnyű belemenni, bár nehezen tudunk közben attól az érzéstől szabadulni, hogy valami hasonló indoktrinációra több, a múlt században elbukott ideológia is kísérletet tett már, több-kevesebb sikerrel.

A második feltevés elfogadása már sokkal szövevényesebb kérdéseket vet fel: milyen egy „gonosz mű”, mondjuk egy regény? Máshogyan zajlik benne a cselekmény, mint egy jóságosban, az erkölcs lábba tiportatik, a katarzis meg oda? Vegyük például az *Édes Annát*, a modern magyar irodalom vitán felül egyik legolvasottabb és (talán éppen ezért) legkedveltebb regényét! Hol kell keresnünk a történetben az etikumot? A címszereplő a körülmények hatására gyilkossá válik – ez a leganarchistább elméletek szerint is etikai szempontból rossz. Kosztolányi Dezső mint magánember az elérhető életrajzi adatok alapján nem volt gyilkos, mégis képes volt megjeleníteni a gyilkosságba kergetett Édes Anna történetét úgy, hogy minden olvasó elhiszi: egy fikatív valóságban a főszereplő csakugyan megöli alkalmazóit. Vagyis Kosztolányi Dezső mint író már inkább gyilkos, mint Kosztolányi, a magánember, mivel az általa megteremtett fikciós térben képes megteremteni egy gyilkosság összes szükséges feltételét. De még így sem „gyilkos”, mert a fikatív Édes Anna a tényleges elkövető. Etikai szempontból történik-e valami rossz a mi valóságunkban azt követően, hogy az *Édes Anna* című műben Édes Anna elköveti tettét, vagy sem? Nem kell egzakt választ adni: érezzük, hogy úgy nem történik, ahogyan etikai értelemben történni szokott a valóságos cselekvések során, de azt is érezzük (sőt tudjuk), hogy azért *valami* mégis történik. Valami, ami addig nem volt kimondva, kimondatik, és megindul a nem-létező irányából a létező felé. Vagyis végsősoron egy műalkotás bír valamilyen etikai minőséggel attól függetlenül, hogy nem számít valódi történésnek – *quod erat demonstrandum*, kissé leegyszerűsített módon.

(2)

Nem csoda, hogy vannak olyanok, akik szerint az, hogy Nyirő József mint országgyűlési képviselő követte Sopronba Szálasi Ferencet és kormányát 1944 végén, kihatással van arra, hogy Nyirő József mint író milyen regényeket írt például Erdélyről. De van-e alapja ennek a feltevésnek? Az igazolásba vagy éppen a cáfolatba nem szívesen ment

bele annak idején senki sem, pedig megfelelő apparátussal a kapcsolódó gondolatmenet problémamentesen végigvihető. De inkább ne kockáztassunk. Minket az érdekel, hogy az alkotó és a műalkotás közötti kapcsolatnak pontosan mely aspektusa az, amely alapján feltehetjük, hogy az alkotó valamilyen evilági tette bármilyen módon áttevődhet ama fikatív világba, amely a műalkotásé.

Eredeti példánknál maradván világos, hogy Kosztolányi Dezső mint magánember nem követett el bűnt. Az is világos, hogy a gyilkos fegyvert ő adta Édes Anna kezébe, de mint író, és még mint író sem lehet őt felbujtónak nevezni, hiszen kívül áll az általa teremtett fikatív világon. Kosztolányi mint alkotó, mint „déliurgosz” tartozik csak felelősséggel művéért, azon belül sem az egyes szereplőkért és helyzetekért külön-külön, hanem annak a szövegüniverzumnak az egészéért, amelyet megteremtett. Alkotói felelőssége abban áll, hogy Édes Anna történetét úgy írja meg, ahogyan lennie kell: a fátum megjelenítése a felelőssége, az, hogy nem nehezedik rá mint magánember arra a világra, amit mint író megalkotott. Ennyiben Kosztolányi Dezső mint író alkotói felelőssége csak annyiban mérhető, amennyiben művének értékelésekor el tudunk vonatkoztatni Kosztolányi Dezsőtől mint magánembertől abban az összefüggésben, hogy az egyes szereplők sorsa miként alakul. A stílus, a megformáltság, a jelenetezés viselheti magán Kosztolányi írói kézjegyet, amely éppenséggel ráépülhet Kosztolányi tényleges személyiségére, hóbortjaira és vízióira. De egy művet sem terhelhet meg az alkotó saját személyiségének esetlegességeivel oly mértékben, hogy a megalkotott fikció ne jusson saját lélegzethez – az *Édes Anna* a magyar irodalomtörténet azon darabja, amely ezeknek a kitételeknek minden tekintetben megfelel.

Teremhet-e rossz fa jó gyümölcsöt? Paradox módon igen, mert ha ez a „rossz fa” egy kicsit is konyít a művészetekhez, olyan produktummal áll elő, amellyel meghaladni igyekszik magát, ennyiben pedig képes önmagától elvonatkoztatni. Erre utalt Scheler is. De inkább ne kockáztassunk.

Ez az alkotó és a műalkotás közötti etikai kapcsolat.

(3)

A harmadik kérdésre adandó válasz látenszen már megbúvott az első két válaszban is.

A fehérje és a sárgája egymástól való elválasztása nem nagy ördögösség, csupán az a kérdés, érdemes-e megtennünk. Szabó István filmrendezőről 2006-ban derült ki Gervai András történész *Élet és Irodalomban* publikált cikke nyomán, hogy 1957 után éveken keresztül Képesi fedőnéven működött együtt a III-as főcsoportfőnökség belső reakcióval foglalkozó alosztályával (ez lett később a III/III). Szabó István filmrendező tette ezt mint magánember. Szabó István filmrendező aztán a nyolcvanas években több olyan filmet is forgatott, amelyek fókuszában a hatalom és az egyén, a hatalom és a művész, a hatalom és a besúgó állott. Szabó István filmrendező méltán híres német trilógiájának szüzséje több ponton is összekapcsolódik Szabó István magánember életének nyilvánosságra került részleteivel. Anélkül, hogy mélyebben megvizsgálánánk e rendkívüli filmek referencializálhatóságát, inkább azt a kérdést érdemes feltennünk, hogy lehet-e ezeket a filmeket a Szabó István mint magánember életében történtek (és a nyilvánosan hozzáférhető tények) figyelembe vétele nélkül értelmezni? Természetesen lehet, de nem érdemes.

Ahhoz, hogy legalább közelítő képet kapjunk arról, hogy Mephisto figurájának vászonra vitelében vagy Redl ezredes megmintázásában milyen valóságos tényezők befolyásolták a rendezőt, illetve ahhoz, hogy felfogjuk azt, hogy az ezekhez hasonló műalkotásokban a fikció és a valóság közötti szakadék nem is oly széles (csupán a létezés választja el őket egymástól), értékelnünk kell a fikcióba emelt valóságosság mértékét is. Ehhez azonban elengedhetetlen megvizsgálni azt, hogy a fikcióba emelt tények, diszpozíciók, reakciók, összefüggések milyen forrásból táplálkoznak.

(Σ)

Gyakran hozzák fel Martin Heidegger esetét is. Heideggert éppen 1933-ban választották meg a freiburgi egyetem rektorává, amit a nemzetiszocialistákkal való együttműködésének köszönhetett. Tiszta Mephisto. Heidegger beiktatási beszéde során ógörög filozófusokról adott elő; a jelenlévő náci pártfunkcionáriusok egy kukkot sem értettek abból, amit pártfogoltjuk mondott. Évtizedekkel később aztán szekérdérknyi tanulmány született arról, hogy filozófiája vajon korrelál-e a náci ideológiával. Természetesen akadtak olyanok, akik már szóhasználatában, a radikális metafizikai fordulatot követelő előadásában is felfedezték a baljós tendenciákat. Végül a filozófia túlnőtt az ideológián.

Aztán Sosztakovics. Sokan kihallják zenéjéből a kommunizmust, csakúgy, mint Hacsaturjánból. Én a kalickába zárt zseni erejét hallom ki, a tomboló energiát, amit egy ideológia kihasználni igyekezett. Végül a zene túlnőtt az ideológián.

És József Attila, akár a rakodópart alsó kövén, akár a Kossuth tér egyik oldalsó parkjában. Aktivizmusa, lózungjai és materializmusa, amit tündöklő mitológiává gyúrt át verseiben. Eszünkbe jut-e valaha, hogy szocialista volt, miközben olyan verseket írt, amelyeket ténylegesen meghaladni mind a mai napig keveseknek sikerült?

Nem könnyű elválasztani a sárgáját a fehérjétől, de ahhoz, hogy tudjuk, mit akarunk főzni, végsősoron választanunk kell.